

Yazar: Elif Altun

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

Tarihimizde devlet yönetiminde etkili olan kadın sultanlara verilen unvanlardan belki de en dikkat çekici olanı “Terken”dir. Bakıldığında Türklerde hükümdar hanımları ve hanedan mensubu kadınlara yönelik Hunlar’dan itibaren Karahanlılar’a kadar “Katun” (Hatun) tabiri değiştirilmeden kullanılmıştır. Türk devletlerinde sosyal yaşam içerisinde toplumda bir ayırım gözetilmese de saray içerisinde sultanlar ve kadınlar arasında böyle bir ayırım varlığından söz edebiliriz; ki saray kadınlarının neredeyse hepsi “Katun” (Hatun) unvanına sahip iken “Terken” unvanına ise sadece en üst derecede bulunan kadınlar sahip olabilmıştır.

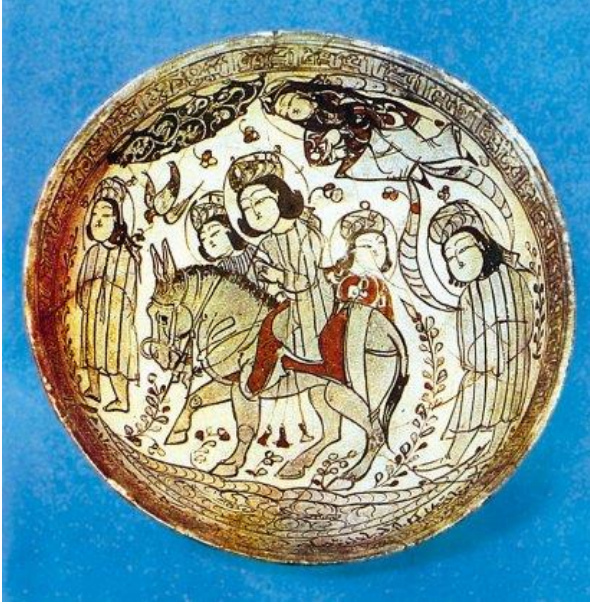
“Kendisine itaat edilen” anlamına gelen “Terken” üzerine önemli bir çalışma yapan Osman Turan, “Terken” kelimesinin Arap harflerinin çoğulu şekliyle “Türkân” kelimesine olan benzerliğine dikkat çekmiştir. Bir diğer benzerlik ise; eski Türk devletlerinde önemli komutanlara verilen “Tarkan” unvanıdır. “Tarkan” civanmert komutanlar için; “Terken” ise sarayda sözü geçen, yönetimde etkili olan kadınlar için kullanılmıştır. Buradan hareketle “Terken”in “Tarkan”dan esinlenilerek unvanlar arasına katıldığını söyleyebiliriz. “Tengri” kelimesinin zaman içerisinde “Terken”e dönüştüğünü iddia edenler de vardır.[1] Ziya Gökalp’in üzerinde durduğu bir başka nokta “Türkân” mı “Terken” mi sorusunun cevabı ise; kadınların Türkân (Terken) unvanına ancak melike oldukları zaman sahip olduklarıdır. Bu noktada da Osman Turan bu tartışmaya son noktayı koyarak, “Türkân”ın bir isim; “Terken”in ise bir unvan olduğunu belirtmiştir.[2] Bu unvana sahip olan saray kadınları kendilerine ait yurtluklara (iktâ), divan teşkilatına, askerlere ve hazinelere sahiptir.[3] Bu varlıkları sebebiyle Terken hatunlar feodal devlet düzenindeki iktâ sahibi beyler gibi yeri geldiğinde askeri müdahalelere kalkışıp yönetimde söz sahibi olmuştur.[4] Ayrıca Selçuklular’da hatunların hepsi sultanın bulunduğu sarayda kalmamış, devamlı yahut geçici olarak kendilerine tahsis edilen başka şehirlerdeki saraylarda kalmıştır.[5]

Terken Hatun’un Soy

Terken Hatun Karahanlı İliğ Han’ın torunu ve Semerkant hükümdarı Şemsü’l-Mülk Ebu’l-Hasan Nasr’ın amca çocuğudur. “İliğ” tabirinin birçok devlet gibi Karahanlılar’da da hükümdar ve ailesine mensup prenslere verilen bir unvan olduğundan hareketle Terken Hatun’un Karahanlı hanedan mensubu bir kadın olduğu su götürmez bir gerçektir.[6] Reşidüddin Fazlullah Terken Hatun’dan “Han-ı Semerkant Tamgaç’ın kızı Terken (Türkân) Hatun Sultan” diye bahsetmiştir.[7] Müellifi bilinmeyen “Selçuk-Nâme” adlı eserde Terken Hatun’dan; “Türk aslından ve Afrasyab soyundan bir melike” olarak bahsedilir.[8] Adı tam olarak bilinmeyen Terken Hatun’a, eşi Sultan Melikşah’ın “Celâlü’l-devle ve’l-din” lakabından hareketle “Celâliye Hatun”da denilmiştir.[9]

Terken Hatun'un çok güzel, şirin ve hoş bir kadın olup yüksek bir güce sahip olduğu bilinmektedir.[10] Kendi döneminde vuku bulan olaylar karşısında göstermiş olduğu tutumlar onun soğukkanlı ve özgüveni yüksek birisi olduğunu gözler önüne sermektedir.[11] Bu tutumlardan ilki Halife Muktedi'nin, Melikşah'ın kızı ile evlenme hadisesinde karşımıza çıkmaktadır.

Halife Muktedi, veziri Fahrü'd-devle Ebu Nasr b. Cüheyr'i, Sultan Melikşah'a göndermiştir. Melikşah'ın veziri olan Nizâmü'l-mülk de Sultan Melikşah'ın emriyle Fahrü'd-devle'yi yanına alıp Terken Hatun'un huzuruna getirmiştir. Fahrü'd-devle'nin evlilik teklifini sunması üzerine Terken Hatun, Karahanlı hükümdarlarının kızı Mahmelek'e talip olduğunu ve onların sunmuş olduğu dört yüz bin dinarlık meblağı karşılama halinde halifenin, kızıyla evlenebileceğini belirtmiştir. Halifeden para talep edilemeyeceğini dile getiren Fahrü'd-devle, sonrasında Terken Hatun ile uzlaşmış ve neticede Terken Hatun'un, halifenin yalnızca kendi kızı ile evlenmesi ve her geceyi kızının yanında geçirmesi şartları kabul edilmiş, bu duruma sultan da razı olmuş ve Fahrü'd-devle Bağdat'a dönmüştür.[12] Sonrasında Halife Muktedi ile Mahmelek'in düğünleri 480 (1087) yılında gerçekleşmiştir.[13]

Selçuklu Prensesini Nedimeleriyle Tasvir Eden Seramik Çanak

Terken Hatun'un Sultan Melikşah ile olan Siyasi Evliliği

Türk devletleri, ikili ilişkilerini geliştirmek ve birtakım iktidar emellerini gerçekleştirmek için yaygın olarak siyasi evlilikler gerçekleştirmiştir. Hükümdarların kendi çıkarları uğruna yetiştirdiği tatlı dilli, güler yüzlü kız çocukları, zamanı gelince bu tarz evliliklere yönlendirilmiştir.[14] Bu siyasi evliliklerden birisi de Büyük Selçuklu Devleti sultanı Melikşah ile Terken Hatun'un evliliğidir. Bu evlilik daha sonraki süreçte Selçuklu Devleti'nin yıkılışını hızlandıran olayların fitilini ateşlemiştir.

447 (1055) yılında dünyaya gelen Melikşah, Terken Hatun ile evlendiğinde dokuz yaşındadır.[15] Melikşah'ın yaşının küçük olması, Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde bu tarz

resmi nikâhların önceden yapıldığını, evlilik hayatını yansıtmadığını ve daha sonra bunun gerçekleştiğini işaret etmektedir.[16]

Sultan Melikşah'ı tahttaki sürecinde, birçok olayda kendi düşünceleri doğrultusunda yönlendiren Terken Hatun, Nasrû'd-devle Mansur'un kendisine göndermiş olduğu hediyelerden sonra Sultan Melikşah'ı ikna ederek Mansur'un affedilmesine önayak olmuştur. Bu olayın dışında akrabası olması kuvvetle muhtemel Semerkant hükümdarı Ahmed Han yakalanıp esir edilince Terken Hatun'un telkinleri sonucu esaretten kurtulmuş ve Batı Karahanlılar, Selçuklular'a tabi olmuştur.[17] Bir başka örnekte ise; Turanşah'ın elinde bulunan Fars bölgesini elde etmek isteyen Terken Hatun, Sultan Melikşah'ın emirlerinden biri olan Üner'in komutasına bir ordu vererek onu İsfahan'dan Fars'a doğru sefere çıkması konusunda yönlendirmiştir.[18] Terken Hatun ayrıca Sultan Melikşah'ı, Nizâmü'l-mülk'e karşı sürekli doldurmuş ve kendi veziri Tâcü'l-mülk'ü göreve getirmede ısrarcı olmuştur. Sonucunda da emeline ulaşmış, Sultan Melikşah ile Nizâmü'l-mülk'ün arasını açmıştır. Sultan Melikşah, Bağdat seferindeyken vezir Nizâmü'l-mülk'ün bir Bâtmi fedaisi tarafından öldürülmesiyle Terken Hatun hedefine doğru büyük bir mesafe kat etmiştir.[19]

Terken Hatun'un Oğlu Mahmud'u Tahta Çıkarma Çabaları

Sultan Melikşah 485 (1092)[20] yılında vefat etmiştir. Sultan Melikşah'ın oğlu Berkyaruk, bu sırada İsfahan'da, Terken Hatun ise oğlu Mahmud ile birlikte Bağdat'ta bulunmaktadır.[21] Ölümünden sonra devam eden entrikalar yüzünden Sultan Melikşah'ın yasının tutulması bir yana cenaze namazı bile kılınamamıştır.[22] Bu vefatı gizli tutan Terken Hatun, emirleri gizliden razı edip dört yaşlarında olan oğlu Mahmud'u tahta çıkarma konusunda destek toplamaya başlamıştır. Melikşah'ın mahkûm ettiği bazı önemli kimseleri de affedip serbest bırakmıştır ki bunların içerisinde Beni Akil Kabilesi'nin reisi İbrahim b. Kureş b. Bedran'da vardır.[23] Devrin büyük bilginlerinden olan İmam Gazali, Mahmud'un yaşının küçük olduğundan hareketle tahta çıkamayacağı konusunda fetva vermiştir.[24] Halifenin Melikşah'ın kız kardeşinden olan oğlu Cafer, Terken Hatun'un gözetimine verilmiştir. Bu süreçte Terken Hatun, çocuğu İsfahan'dan getirip halifeye teslim etmiştir.[25] Böylece halife ile anlaşan Terken Hatun ismen saltanatta konumlandığı oğlu Mahmud'un yanına Tâcü'l-mülk ile Emir Üner'i koymuştur ve Terken Hatun adına devleti yönetmek amacıyla Tâcü'l-mülk yetkilerin tümünü elinde toplamıştır.[26]

Melikşah'ın Ölümünde Büyük Selçuklu Sınırları

Berkyaruk İle Yapılan Mücadeleler

Terken Hatun, taht kavgasında Nizâmü'l-mülk'ün taraftarları tarafından desteklenen, oğlunun en önemli rakibi Berkyaruk'un bulunduğu İsfahan üzerine Musul Emiri Kürboğa'yı Melikşah'ın mührü ile birlikte göndermiştir.[27] Emir Kürboğa mührü kullanıp, sanki sultanın emriymiş gibi hareket ederek kaleyi ve Berkyaruk'u teslim almıştır.[28] İsfahan'da esir edilen Berkyaruk'u bir müddet sonra Nizâmü'l-mülk'ün taraftarları kurtarmış ve bu taraftarlar şehri yağmalamaktan da geri kalmamıştır.[29] Daha sonra Berkyaruk, Rey[30] şehrine gelince Terken Hatun savaşmak üzere onun üzerine asker göndermiştir.[31] Burûcird adı verilen bu savaşta Terken Hatun'un askerleri mağlup olunca (485/1093) Berkyaruk, İsfahan'ı kuşatmıştır.[32] Bu durum karşısında Berkyaruk'a babasının mirasından beş yüz bin dinar ödemeyi teklif eden Terken Hatun, karşılığında şehrin kuşatmasını kaldırmasını istemiştir. Bu şartı kabul eden Berkyaruk, hazineden payına düşeni alarak Hemedan'a çekilmiştir.[33]

Kimin hükümdar olduğunun muallakta kaldığı bu dönemde otorite boşluğundan istifade etmek isteyen Terken Hatun, Berkyaruk'a karşı güçlü bir ittifak arayışına girmiş ve Azerbaycan emiri İsmail b. Yâkuti'ye (Berkyaruk'un dayısı) haber gönderip evlilik teklifinde bulunmuş ve ayrıca ondan Berkyaruk'la savaşmasını talep etmiştir. Teklifi kabul eden İsmail b. Yâkuti, Türkmenlerden ve diğer kavimlerden askerler toplayarak Berkyaruk'la, Kerec yakınlarında savaşmıştır. Yapılan bu savaştan mağlup ayrılan İsmail b. Yâkuti, İsfahan'da bulunan Terken Hatun'un yanına gelmiş, burada büyük bir teveccühle karşılanmış, hutbelerde ve paralarda isminin de yer almasıyla tahttaki yerini kısa sürede olsa korumuştur.[34] İsmail b. Yâkuti'nin yönetimi ele geçirip kendilerini saf dışı bırakacağını düşünen emirler -başta da Emir Üner olmak üzere- Terken Hatun ile İsmail b. Yâkuti'nin evliliğine karşı çıkmışlardır.[35] Savaşta aldığı yenilginin üzerine bir de sarayda istenmemesi üzerine İsmail b. Yâkuti, Terken Hatun'dan ayrılıp kız kardeşi Zübeyde Hatun'a haber göndermiş, Berkyaruk'un safına geçtiğini bildirmiştir.[36] Asıl niyeti yeğeni Berkyaruk'u azledip tahta geçmek olan İsmail b. Yâkuti, bu düşüncesini Selçuklu emirlerinden Gümüştegin el-Candar, Aksungur ve Bozan'a iletmiş ve bunun üzerine onlar tarafından öldürülmüştür.[37] Tıpkı Terken Hatun'un emirleri gibi Berkyaruk'un emirleri de kendi nüfuzlarını kaybetme korkusuyla bu şekilde hareket etmişlerdir.[38]

Sultan Berkyaruk

Tüm bu olanlardan sonra yeni bir çıkış yolu arayan Terken Hatun, Suriye Meliki, Selçuklu generali Tacü'd-devle Tutuş'a evlilik teklif etmiştir.[39] Bu teklif üzerine harekete geçen Tutuş, Ahlat ve Azerbaycan üzerinden Hemedan'a ulaşmayı ve burada Berkyaruk'a karşı Terken Hatun'la birlikte mücadele etmeyi kafasına koymuştur.[40] Bakıldığında kendinden önceki melikler gibi iktidarı ele geçirmek niyetinde olan Tutuş, kendisiyle buluşmak üzere yola çıkan Terken Hatun ile görüşmemiştir. Terken Hatun yolda rahatsızlanınca geri dönmek zorunda kalmış ve bir müddet sonra 487 (1094) yılında vefat etmiştir.[41] Sonraki süreçte Berkyaruk ile Tutuş arasında birçok taht mücadelesi gerçekleşmiş, bu ikilinin hırsları yüzünden -yoktan yere- birçok masumun kanı dökülmüştür.

Bütün bir hayatı boyunca zekâsını, kabiliyetlerini iktidardaki emelleri uğruna kullanan Terken Hatun, her ne kadar geride birçok entrika ve düşman bıraksa da kendi adına Bağdat'ta Hanefiler'e tahsis edilen Terken Hatun Medresesi ile İsfahan Cuma Camii avlusunun kuzeyindeki -İslâm eserlerinin en iyi örneklerinden biri- kubbeli bölüm yapılmıştır.[42]

Sonuç

Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi sahasında belki de en etkili kadın olan Terken Hatun, asil bir aileden gelmesi, sahip olduğu yetenekleri ve zekâsıyla Selçuklu sarayının adeta altını üstüne getirmiştir. Devlet işlerinde, protokolde her zaman Sultan Melikşah'ın yönlendiricisi olmuştur. Halifenin, kızı Mahmelek'i kendisine istemesi için gönderdiği elçiyi sarayında kabul eden Terken Hatun, bu olayda da kendi otoritesini kabul ettirmeyi başarmıştır. Eşi Melikşah'ın ölümünden sonra da iktidarı elinde tutmak isteyen Terken Hatun, oğlu Mahmud'un yaşının küçük olmasına aldırmamış ve onu tahta çıkarmak için farklı yollar izlemiştir. Bunlardan biri de hazinenin büyük bir kısmını kendi safında yer almaları için emirlere dağıtmasıdır. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra iktidar mücadelesinde yeri geldiğinde siyasi evlilikler de gerçekleştiren Terken Hatun, eşi Sultan Melikşah hayattayken de Fars bölgesine hâkim olmak için ordu tertip edip sefere çıkarmıştır. Tüm bunları sadece kuru kuruya bir iktidar ve güç elde etme hırsları ile yaptığını söylememiz çok da doğru olmaz. Bakıldığında Terken Hatun'un izlediği politikaların devleti yıpratdığı ve zayıflattığı gerçekse de o tüm bunları tıpkı diğer hanedan

mensubu hatunlar ve dahi meliklerde de görüldüğü gibi devlete hâkimiyette söz sahibi olabilmek için uygulama yoluna girmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin bekası ve selameti için doğruluğuna inandığı bu işleri yapmakta hiçbir geri adım atmamıştır. Devlet içerisinde bir günah keçisi gibi sunulan ve devletin yıkılışında en etkili isim olarak sunulan Terken Hatun hakkındaki yanlış düşüncelerin önüne bir set çekilmesi gerekmektedir.

Dipnot

- [1] Sadettin Gömeç, “*Terken Unvanı Hakkında*,” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 17/2 (2010): 112.
- [2] Pınar Sertkaya, “*Türk Tarihi'nde Terkenler*,” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), 8-11.
- [3] Ahmet Vehbi Ecer, “*Türkân Hatun*,” 167. Erişim: 22 Aralık, 2017. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/66813>.
- [4] Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 18. baskı, c. 1 (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009), 140-149.
- [5] Ahmet Gündüz, “*Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi*,” Akademik Sosyal Bilim Dergisi, 5/5 (Ekim 2012): 140.
- [6] Ecer, “*Türkân Hatun*,” 168.
- [7] Reşidüddin Fazlullah, *el-Cami'ü't-tevârih* (çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş) (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 133.
- [8] Altan Çetin (editör), *Ortaçağ'da Kadın* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011), 382.
- [9] Gülay Ögün Bezer, “*Terken Hatun*,” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. 40 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 510.
- [10] Reşidüddin Fazlullah, *el-Cami'ü't-tevârih*, 133.
- [11] Sertkaya, “*Terkenler*,” 22.
- [12] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (çev. Yunus Apaydın), c. 10 (İstanbul: Bahar Yayınları, 1986), 115.
- [13] Bezer, “*Terken Hatun*,” 510.
- [14] Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın*, 4. baskı (İstanbul: Süreç Yayınları, 1985), 83.
- [15] Sertkaya, “*Terkenler*,” 15-20.
- [16] Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, (Ankara: TTK Basımevi, 1995), 76.
- [17] Sertkaya, “*Terkenler*,” 23.
- [18] Arzu Terzi, “*Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü*,” c. 1, sayı 1 (Bahar 2012) Erişim, 24 Aralık, 2017. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/egitimvetoplum/article/viewFile/5000112903/5000105147>.
- [19] Bezer, “*Terken Hatun*,” 510.
- [20] Nurullah Yazar, “*Melikşah'ın Ölümünden Sonra Terken Hatun'un Oğlu Mahmud'u Sultan Yapma Çabaları*,” HÜİFD, c. 10, 2/20 (2011): 211.
- [21] Muhammed Şebânkarei, “*Selçuklular* (çev. Ahmad Hesamipour),” Tarih Okulu, sayı 4 (Yaz 2009): 146.
- [22] Sertkaya, “*Terkenler*,” 44.
- [23] Sertkaya, “*Terkenler*,” 49.
- [24] Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 137.
- [25] Şebânkarei, *Selçuklular*, 146.

- [26] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, 184.
[27] Ecer, “*Türkân Hatun*,” 172.
[28] Yazar, “*Terken Hatun'un Oğlu Mahmud'u Sultan Yapma Çabaları*,” 214.
[29] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, 185.
[30] Bezer, “*Terken Hatun*,” 510.
[31] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, 185.
[32] Bezer, “*Terken Hatun*,” 510.
[33] Reşidüddin Fazlullah, *el-Cami'ü't-tevârih*, 142.
[34] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, 191-192.
[35] Yazar, “*Terken Hatun'un Oğlu Mahmud'u Sultan Yapma Çabaları*,” 217.
[36] Sertkaya, “*Terkenler*,” 52.
[37] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, 192.
[38] Yazar, “*Terken Hatun'un Oğlu Mahmud'u Sultan Yapma Çabaları*,” 218.
[39] Sertkaya, “*Terkenler*,” 54.
[40] Yazar, “*Terken Hatun'un Oğlu Mahmud'u Sultan Yapma Çabaları*,” 218.[41] Bezer, “*Terken Hatun*,” 510.
[42] Bezer, “*Terken Hatun*,” 510.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasen. *el-Kâmil fi't-târih* (çev. Yunus Apaydın) c. 10. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.
Şebânkarei, Muhammed. “Selçuklular (çev. Ahmad Hesamipour).” *Tarih Okulu*, sayı 4 (Yaz 2009): 137-161.
Reşidüddin Fazlullah, *el-Cami'ü't-tevârih* (çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş) İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.

İkincil Kaynaklar

- Altındal, Aytunç. *Türkiye'de Kadın*, 4. baskı. İstanbul: Süreç Yayınları, 1985.
Bezer, Gülay Öğün. “*Terken Hatun*.” *DİA*, c. 40 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 510.
Çetin, Altan (editör). *Ortaçağ'da Kadın*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2011.
Ecer, Ahmet Vehbi. “*Türkân Hatun*.” <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/66813>.
Gömeç, Sadettin. “*Terken Unvanı Hakkında*” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, sayı 17/2 (2010): 107-114.
Gündüz, Ahmet. “*Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi*.” *Akademik Sosyal Bilim Dergisi*, sayı 5/5 (Ekim 2012): 129-148.
Sertkaya, Pınar. “*Türk Tarihi'nde Terkenler*.” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*. Ankara: TTK Basımevi, 1995.
Terzi, Arzu. “*Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü*.” <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/egitimvetoplum/article/viewFile/5000112903/5000105147> .
Turan, Osman. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 18. baskı, c. 1. İstanbul: Ötüken

Yayınları, 2009.

Yazar, Nurullah. “*Melikşah’ın Ölimünden Sonra Terken Hatun’un Oğlu Mahmud’u Sultan Yapma Çabaları.*” HÜİFD, c. 10, sayı 2/20 (2011): 211-219.